

Abylaý han

Category: Kitapcy,Sözler,Taryhy şahslar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Abylaý han ABILAY HAN

Kazak Birliǵinin Kurucusu, Ulu Kazak Hanı Abılay Han (1711-1781) Kazak Baǵımsızlık hareketini başlatmış olan liderlerden birisidir. Asıl adı Ebu'l-Mansur", kazandığı başarıdan dolayı, tarihteki Türk Hakanları örneğinde olduğu gibi "Abılay Han" adı verilmiştir. Kazakistan'ın yakın çağlarda yetiştirmiş olduğu büyük devlet adamı, komutan ve yaşadığı devrin önde gelen bir diplomatı olarak bilinir. Abılay Han, Cuci sülalesinden, Kazak Hanlığı'nı kurucusu Jangir Han'ın beşinci neslinden gelmektedir.

Ebu'l-Mansur'da tıpkı Moǵol İmparatorluğu'nun kurucusu Cengiz Han gibi, çocukluk yılları sıkıntılı geçmiştir. Kazakların tarihinde karanlık ve sıkıntılı bir dönem olarak bilinen 1723 felaketinde Ebu'l-Mansur'un babası da öldüğü için, Mansur yetim kalır. Kazak tarihinin üç bilge kişisinden birisi olan Töle Biy(diğer ikisi Ayteke Biy ve Kazbek Biy) bu yetim çocuǵu himayesine alır. Mansur'un bundan sonraki hayatı Töle Biy'in koyun ve atlarını otlatmakla geçer, Mansur bu sırada henüz 13 yaşlarında yani çocukluk devresini geride bırakıyordu.

Töle Biy, bu yetenekli genci bir çoban değil, bir oǵul gibi görür ve tecrübelerini ona aktarır.Bilhassa da,Töle Biy, aklını, ferasetini, halk yönetimi kabiliyetini ve amansız düşmana karşı sadece Kazak halkının birliǵıyla direnebileceǵi hususlarını öğretir. Abılay 20 yaşındayken cesaretiyle, yiǵitliǵi ile kanlı bir savaşıta halkın gözüne girer. Tahminen 1730-1733 yılları arasında gerçekleşen bu savaşıta göstermiş olduğu olaǵanüstü başarısından dolayı da Büyük dedesinin ruhuna sığınarak, yüksek sesle "Abılay, Abılay" sloganıyla düşmana saldırır. Zaferle sonuçlanan savaşın ardından, Abılay Orta Cüz Hanı seçilir ve Kazak bozkırının en itibarlı şahsiyeti olarak kabul edilir. Bundan böyle Ebu'l-Mansur ismi

unutulur ve Abılay olarak tanınmaya başlar. 1730-33 seneleri arasında Orta Cüz askerleri ile Congar ve Kalmuk askerleri arasında birçok büyük savaşlar olmuştur. 1732'de ise Congarlar 7 binden fazla askeriyle Orta Cüzün doğusundaki köylere saldırırlarsa da Kazakların karşı taarruzla düşmanı püskürtürler. Çin tarihi belgelerinde "1733 yılında ve Abılay henüz 20 yaşında iken, Kazak ve Kalmuklar arasında büyük bir savaş olduğu" ifadesi geçmektedir. Özellikle 1730-1740 yıllarında yapılan savaşlarda Abılay, askeri cesareti, uygulamış olduğu tekniği, komutanlık kabiliyetini ortaya koymuştur. Meşhur kanlı savaşın yiğitleri arasında adları geçen; Karakerey Kabanbay, Şakşak Janibek, Karakalpak Kılışbek, Şapıraştı Navrızbay v.b. de Abılay ile birlikte savaşmışlardır.

Bu olaylardan sonra Abılay, Kazak halkının kurtuluşunu kabileler ve cüzler arasındaki birliğin sağlanmasıyla mümkün olacağına inanmıştı. Bundan sonraki süreçteki çalışmaları Kazak halkının birliğine yönelik olmuş ve bunu başarmıştır. Bundan sonra iktidar, yavaş yavaş Tauke Han'ın torunu Abilmambet Han'ın elinden, Abılay'a geçecektir. Abılay'ın yiğitliği, akıl ve ferasetine inanmış olan Abilmambet, Abılay için adeta bir danışman konumunda olmuştur.

1738-1741 yıllarında Abılay Han önderliğindeki Kazaklar, Congar işgalcilerine başarı kazanmışlarsa da, 1742 yılında Congarların beklenmedik bir saldırısı sonucunda Abılay Han tutsak düşer. Hanın, düşman elinde tutsak olması, Kazak toplumunda ciddi sorunlara sebep olur. Töle Biy ve Abilhayır Han'ın, Orenburg yönetimine müracaatları ve vermiş oldukları tavizlerin karşılığında Abılay Han, özgürlüğüne kavuşması için başlatılmış olan görüşmeler semeresini vermiştir. Üç Kazak Cüzü'nün temsilcileri, Töle Biy'in başkanlığındaki bir heyet, Orenburg'a gider, yapılan görüşmelerden sonra, 5 Eylül 1743'te Abılay'ı özgürlüğüne kavuşmuş olur.

Abılay Han'ın gerçek iktidarı 1744 yılında Abilmambet'in Türkistan'a göç etmesinden sonra başlar. Abılay, Kazak halkının, Kalmuklarla yapmış oldukları ağır savaşlardan dolayı yorgun düştüğü için halkının eski gücüne kavuşabilmesi için

diplomatik işlemlere ağırlık vermiş ve bu konuda da başarılı olmuştur. Abılay Han,Kazak halkını oluşturan kabile ve cüzler arasındaki birliği yeniden kurabilmek amacıyla Çin İmparatoru ile siyasi ilişkilerini yoğunlaştırır. Abılay Han, bu sırada Rusya ile Çin'in arasındaki anlaşmazlıklardan yaralanmak için böyle bir tavır takınmış ve semeresini de almıştı. Abılay 1745' te, Congarlar arasındaki iç çekişmeler ve özellikle de, Congar Çin savaşından yararlanmıştır. Nitekim Doğu Türkistan sınır bölgesindeki Kazak topraklarına yerleşen Oyratları buradan kovarak, Kazak topraklarını geri almıştır. Bu süreçte, Kazak halkı arasında birliği ve bütünlüğü sağlamayı başarır. 1745'te Orta Cüz Han'ı Abilmambet, Abılay ve Barak'ın isimleri birlikte söylenirken, 3-4 sene sonra bu durum tamamen değişmiş ve sadece Abılay Han'ın adı zikredilir. 1749 yılından itibaren Orta Cüz Han'ı Abilmambet artık, Taşkent şehrinde oturmakta, yönetimden de elini ayağını çekmiş, Barak sultan yapmış olduğu hatalardan dolayı yurdunu terk etmiş olduğu için Orta Cüz'ün yönetimi Abılay Han'a kalmıştır.

Kazak halkının iki asırdan beri devam eden Congar saldırılarına karşı bağımsızlık mücadelesinin son dönemi, Kazak halkının(Alaş halkının) zihninde "Şandı Jorık"(Tozlu Sefer) adıyla ebedileşir. 1771'de Edil Kalmukları Kazak toprakları üzerinden Jongarya'ya göç eder. Kişi(Küçük) Cüz hanı Nuralı acil sefer düzenleyerek Jem ırmağı boyunda Karmuklara ilk darbeyi vurur. Abılay Han idaresindeki Kazak kuvvetleri, Balkaş Gölü yakınlarında, Kalmuk kuvvetlerini kuşatır. Kalmuk reisleri Ubaş ile Seren, başka çareleri kalmayınca kayıtsız-şartsız teslim olmak yani Abılay Han'ın yönetimine girmek istediklerini bildirirler. Kazak Biyleri konuyu tartışırlar ve sonunda Abılay'ın, "yenilen düşmanın kılıçtan geçirilmesinin faydalı olmayacağı yönündeki görüşü kabul edilir." Edil'den göç eden Kalmuk'larla uzlaşıp, hiç olmazsa onların kolaylıkla Congarya'ya geçmesini sağlamak suretiyle, doğuda bulunan komşu ile gelecekteki ilişkiler düzene konmuş olur. Congarlar'dan elde edilen doğudaki topraklara, Kazak köylülerinin yerleşmesi Abılay'ın politikasının uzun vadeli olduğunu göstermektedir.

Abılay Han'ın atmış olduğu adımlar ve uygulamaları, Kazak Halkının birliği, topraklarının bütünlüğü temeline yönelik olmuştur. Taht kavgası sırasında Barak sultan Abilhayır Han'ı öldürür. Bu sırada, Abılay Han'ın tek düşüncesi, Kazak halkının birliğini kurma yolunda hata yapmamaktı. Abılay, savaş anında ve barışta yönetimi altında bulunan halka, özellikle de askerlere karşı uygulamış olduğu disiplin halkın ve askerlerin Han'a olan güvenlerini artırdığı gibi, özellikle de askerlerin milli ruhunu canlandırır ve cesaretlerini artırır. Bu durum Kazak askerlerinin başarısını olumlu yönde geliştirmiştir.

Abılay Han, düşman askerinin sayıca fazla olmasına bakmaksızın, kendi kuvvetlerinden fazla ordularla savaşmaktan çekinmez, ve savaşları genelde kazanırdı. Abılay Han'ın dikkate değer en büyük özelliği, Kazak halkının gücünü birleştirmiş, askeri bakımdan güçlü bir ülke konumuna ulaştırmıştır. 1771'de Abilmambet Han'ın eceli ile ölümünden sonra, töre gereği, Orta Cüz'ün Hanı olarak ya Abilmambet'in kardeşleri, ya da büyük oğlu Abilpeyiz seçilmeliydi. Ancak ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılar da göz önünde bulundurularak, yetki ve sorumluluk sahipleri özellikle de Abilpeyiz'in isteğiyle üç Cüzün yönetim vekilleri Türkistan'da Abılay'ı Kazak Cüzlerinin ortak Han'ı olarak seçerler. Böylece Abılay artık sadece Orta Cüz'ün Han'ı değil, artık Kazak Halkının "Ulu Han"ı olarak tahta oturmuştur.

Dış politikada da, Çin İmparatoru, Congar Hanı ve diğer Orta Asya Devletleri Abılay'ı Kazak Hanı olarak resmi türde tanırlar. Ancak onun hızla itibar ve şöhret kazandığından ürkmeye başlayan Rus Çarı II. Katerina, Abılay'a sadece Orta Cüz Hanı muamelesi yapar. Bu durum, emperyal güçlerin genel siyaseti olan "Böl ve yönet" stratejik politikasının gereği idi.

Ş.Valihanov Abılay Han'ın bütün kabileleri ve cüzleri birleştirmesi ile ilgili olarak, Abılay'ın, başlatmış olduğu merkezileştirme yani Kazak birliğini kurma projesinin neticesi olduğunu ifade etmektedir. Çünkü Abılay Han zamanına kadar, Kazak hanlarının yönetimlerinin önünde konseyler, boylar

reisler ve bağımsız hareket eden sultanlardan oluşan ciddi manada engeller vardı.

Abılay Han'ın bu başarısı, "Kazak halkının efsanelerinde, öykülerinde derin izler bırakmış ve kıymetli eserler vücuda getirilmiştir. AbılayHan, haysiyetli, onurlu, milliyetçi ve muhteşem bir kudrete sahip bir şahsiyet olarak bilinir. Kaynaklar, Abılay döneminde, Kazak Halkının mutlu, güçlü ve birlik içinde olduğunu doğrulamaktadır. Ulu Kazak Hanı'nın, seferleri, kahramanlıkları ve zaferleri destanlara konu olmuş ve halkın ağızında nesilden nesile ulaşmıştır. Hayatı boyunca Abılay Han'ın yanından ayrılmayan yandaşı, hem akıl verdiği bilgin Bukar Jıray (Ozan) Kalkamanulı'nın: "Han'ım Altın Tahtın üstünde, Üç Cüzün birleşmesini beraberliğini sağladın" mealindeki sözleri, aslında bir gerçeğin ifadesidir.

Abılay Han, tıpkı günümüzdeki Kazakistan Cumhuriyeti'nin bir yanında Rusya, diğer yanında da Çin olduğu gibi o dönemde de bu iki büyük ve tehlikeli düşmanın arasında yaşama mücadelesi vermiştir. Abılay Han, Kazak halkının jeopolitik yapısına uygun düşen bir siyaset yürütmüştür. Abılay Han, Çin ordusu Congarları mağlup ederek Kazakistan'a yaklaştığı sırada, Müslüman devletlerin bir araya gelmesi yönünde ciddi adımlar atmıştır. Böylece Afgan Şahı Ahmad Durani ile anlaşma yapar. Türkiye'ye(Osmanlıya) elçi göndermek suretiyle iyi niyetini bildirir. Bu arada Çin ile ilişkilerini düzenlediği için Rusların isteklerine boyun eğmemiştir.

Ekim 1779 yılında, Rus Çarı'nın "hanlık sembolleri takdim etme" davetini reddederek Petropavlo gitmemiş olması Abılay'ın Rusya karşısındaki konumunu göstermesi bakımından önemlidir. Hatta Kazak kuvvetleri, Pugaçev savaşı sırasında 3 bin kişilik bir kuvvetle "Hasret Beldesi" boyundaki Rus istihkamlarına baskınlar düzenlemiştir. Ş.Valihanov'a göre: Abılay, "1771 yılında Han seçildiğinde de, Rus sınırına yemin etmeye gitmemiş olması da Ruslar karşısındaki durumunu göstermesi bakımından önemli" olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Ruslar, 4 Ekim 1779 yılında Orenburg yönetimi, "Kazak ordasında Abılay'ın etkisini düşürme maksadıyla, onunla çekişmeye girecek birini bulmak" gibi tedbirleri alır. Abılay kahırlı

bir idareci, aynı zamanda Kazak halkının manevi değerinden beslenen, yetenekli bir saz(Küy) sahibidir. Abılay hayatının büyük bir bölümünü at üstünde yani seferlerde geçirmiştir. Kazak Halkını birleştiren ve bağımsız Kazakistan'ın temelini atmış olan bu ulu Han, Arıs ırmağı kıyısında 1781 yılında vefat etmiş, Kazakistan'ın manevi başkenti Türkistan şehrinde, Hoca Ahmet Yesevi türbesinde, Kabirhane ve Aksaray arasındaki dehlizde ebedi istirahatgahındadır. Ruhu şad olsun, Yüce Allah (c.c) kabrini nurla doldursun.

Abılay Han, Kazak halkının nazarında büyük bir devlet adamı, cesur bir komutan, becerikli bir diplomat olarak kalmıştır. Bağımsızlık uğruna verilen mücadelenin önderi olarak Abılay Han'ın şahsiyeti, akıllı davranışları Bukar Jırau, Ümbetay, Şadi Töre Jangirulı jırlarında(türkülerinde) geçer. K.Jumantayulı, M.Aytbayev gibi şairlerin şiirinde, İ.Esenberlin'in, A.Kekilbayev'in, K.Jumadilov'n v.b. şair yazarların eserlerinde yer almıştır.

1993 yılında devletin milli para biriminde Abılay Han'ın resmi yer aldı. 2005 senesinde onun hayatını anlatan "Köşpendiler" filmi hazırlanmıştır. Bir de, son dönemde Kazak araştırmacıları Çin arşivlerinde Abılay Han'ın Çin imparatorları yapmış olduğu yazışmalar konusunda çalışma yapmaktadırlar. Abılay Han, dağınık halde ve birbirleriyle mücadele halindeki Kazak halkını birleştirmeyi başarmıştır. Bu dönemde Rus ve Çin politikasının kaynağını Roma İmparatorluğu'ndan almış olduğu "Divide et imperium" yani "parçala ve hükmet" stratejini alt-üst etmiş ve halkının birliğini, ülkesinin güvenliğini sağlama konusunda üstün başarı göstermiş ve bu yönü ile de, tarihe mal olmuş büyük bir devlet adamıdır. Abılay Han'ın bu akılcı ve realist politikasının bugün kardeş Kazakistan Cumhuriyetinde de aynı kararlılıkla sürdürüldüğünü görmek, bu güzel ülkenin ve halkının geleceğinin aydınlık ifadesidir.

Prof.Dr. Abdulkadir YUVALI. Taryhy şahslar